

Taha Hüseyn'e Göre Lebîd B. Rebî'a'nın Muallakasında Birlik ve Ona Yöneltilen Karşı Görüşler

Unity in Rebi'a's Muallakat According to Taha Hussein and Opposing Views Directed at Him

Mostafa Abdelhady Abdelsatar Mohamed

*Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagatı
PhD., Necmettin Erbakan University, Faculty of Theology, Department of Arabic Language and
Rhetoric*

Konya, Türkiye

Mostafaabdelhady2000@gmail.com | <https://orcid.org/0000-0002-9003-2553>

Merve Özçetin

*Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arap Dili ve Belagatı
PhD. Candidate, Ankara University, Social Sciences Institute, Department of Arabic Language and
Rhetoric*

Ankara, Türkiye

mrvozcetin@gmail.com | <https://orcid.org/0000-0001-6143-0045>

Corresponding Author / Sorumlu Yazar

Article Type / Makale Tipi

Research Article / Araştırma Makalesi

DOI: 10.33420/marife.1000703

Article Information / Makale Bilgisi

Received / Geliş Tarihi: 25.09.2021

Accepted / Kabul Tarihi: 27.12.2021

Published / Yayın Tarihi: 30.12.2021

Cite as / Atıf: Mohamed, Mostafa Abdelhady Abdelsatar Özçetin, Merve. "Taha Hüseyn'e Göre Lebîd B. Rebî'a'nın Muallakasında Birlik Ve Ona Yöneltilen Karşı Görüşler". *Marife* 21/2 (2021): 1227-1245. <https://doi.org/10.33420/marife.1000703>

Plagiarism / İntihal: *This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.*

Copyright / Telif Hakkı: "This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) International License." / "Bu makale Creative Commons Atınlı-GayriTicari-Türetilemez 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) Uluslar arası Lisansı altında lisanslanmıştır."

Taha Hüseyin'e Göre Lebîd b. Rebî'a'nın Muallakasında Birlik Ve Ona Yöneltilen Karşı Görüşler

Özet

Modern dönem Arap edebiyatında Batı'ya olan ilginin artması ve Batı'nın savunduğu düşüncelerin daha çok etkili olmasıyla birlikte Arap eleştirmenler bu görüşleri esas alarak bazı konular hakkında önemli araştırmalar yapmaya başlamışlardır. Bazı Arap eleştirmenler Batı edebiyatının görüşlerini kabul edip savunurken bazıları ise Batı'nın görüşlerine karşı çıkarak kendilerine göre haklı delillerle bunu açıklamaya çalışmışlardır. Batı edebiyatının modern Arap edebiyatına empoze etmeye çalıştığı görüşlerden biri de kadim dönemde söylenen kasidelerin birlik ve uyumu sağlamadığı ve birbirinden farklı beyitlerden meydana gelip farklı konular barındırdığı görüşü olmuştur. Yapılan bu araştırmada da kadim dönem şiirinde birlik ve uyumun olduğunu savunan Arap şiir eleştirmenlerinden Taha Hüseyin ve onun bu görüşlerine karşı çıkan Muhammed Nuveyhî, Muhammed Zeki el-'Aşmâvî ve Muhammed Mustafa Bedevî ile birlikte dört eleştirmenin bu konu hakkındaki görüşleri ve getirdikleri deliller üzerinde durulmuştur.

Taha Hüseyin, bu konu hakkında kaleme aldığı eserlerin içerisinde Lebîd b. Rebî'a'nın muallakası üzerinden görüşlerini belirtmiş, onun kasidesini adım adım ele alarak kadim dönem kasidelerinde tam bir birlik ve uyumun olduğu sonucuna varmış ve bunu, daha birçok kadim dönem kasidelerini örnek getirerek ortaya koyabileceğini savunmuştur. Taha Hüseyin'in bu görüşlerine karşı çıkan Muhammed Nuveyhî, Muhammed Zeki 'Aşmâvî ve Muhammed Mustafa Bedevî ise kadim dönemde söylenen kasidelerde onun söylediği gibi bir birlik ve uyum olmadığını savunarak el-vaḥdetu'l-ḥayeviyye (canlı-uzvî birlik), vaḥdetu's-sıra' min ecli'l-hayâti (hayatta kalabilme adına mücadele etme birliği) ve el-vaḥdetu'l-ma'neviyye (manevi birlik) gibi kendi görüşlerine göre bir birlik olduğunu açıklamaya çalışmışlardır. Bu görüşlerine ise yine Taha Hüseyin'in tam bir uyum ve birliği sağladığını söyleyerek örnek getirdiği Lebîd b. Rebî'a'nın muallakasını incelemeleri sonucunda varmışlardır. Dolayısıyla ele alınan tek bir kasidede, uyumun olduğunu söyleyen eleştirmenler olduğu gibi uyum ve birliğin olmadığını savunanlar da olmuştur.

Muhammed Nüveyhî, söylenen bir kasidede tam birlik ve uyumun sağlanması için şairin, tek bir sebep ve hedefi göz önüne alarak ve buna bağlı kalarak kasidesini tamamlaması gerektiğini en önemli kıstas olarak kabul etmiştir. Kadim dönem kasidelerinde ve Taha Hüseyin'in uyum ve birliği sağladığına örnek olarak getirdiği Lebîd b. Rebî'a'nın muallakasında bu kriteri görmediğinden dolayı bir uyum ve birliğin olmadığını savunmuş ve bu şekilde de ona karşı çıkmıştır.

'Aşmâvî, kadim dönem kasidelerinde hayat - ölüm, mutluluk - hüzün, zayıf - güçlü gibi birbiri ile zıt duygu ve fikirlerin yer alarak çatıştığını, bundan dolayı da bu kasidelerde hayatta kalabilme adına mücadele etme birliği söz konusu olduğunu söylemiştir. Taha Hüseyin'in, Lebîd b. Rebî'a'nın muallakasında uzvi ve tam bir birlik olduğu görüşünü de bu açıdan reddetmiştir.

Son olarak Muhammed Mustafa Bedevî ise Batı edebiyat eleştirmenlerinden biri olan Samuel Taylor Coleridge gibi âlimlerin etkisinde kalarak söylenen bir kasidenin uyum içerisinde olup birliği sağlamasını, herhangi bir canlı varlıkta olduğu gibi birbiriyle bağlantılı ve birbirini tamamlayan öge ve konulardan oluşması gerektiğine bağlamıştır. Dolayısıyla o, bir kasidenin birbirinden bağımsız konuları ele almasını ve kendi içerisinde çelişkiye düşmemesini ölçüt kabul etmiştir. İncelemeleri sonrasında birbirleri ile iç içe geçmiş ve tam bir uyum ve birliği sağlayan öğelerden oluşmadığını düşündüğünden dolayı da gerek kadim dönem kasidelerinde gerekse Taha Hüseyin'in savunduğu Lebîd b. Rebî'a'nın muallakasında birlik ve uyum olmadığını belirterek onun görüşlerini kabul etmediğini belirtmiştir.

Bu araştırmada ise tek bir konu ile alakalı, belirlenen şiir eleştirmenleri arasındaki fikir ayrılıkları incelenerek kadim dönem şiirlerinde, Batı edebiyatı ve bazı Arap şiir eleştirmenlerinin savunduğu gibi yalnızca vezin ve kafiyeden meydana gelen bir birlik değil kasidenin kendi içerisinde sağladığı tam bir birlik ve uyumun olduğu görüşüne varılmıştır. Ayrıca her dönemin kendi içerisinde oluşturduğu ve dayandığı coğrafi, siyasi, sosyal, edebî gibi bazı önemli özelliklerin olduğu gerçeği, modern dönemin bakış açısı ile kadim dönemde söylenen şiirlere bakılarak kararlar alınmasının ne derece doğru olduğu ortaya konmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte tek bir konuya farklı bakış açısı geliştirerek bakıldığı zaman o konu hakkında birbirinden bağımsız sonuçlara varılabileceği de ele alınan eleştirmenlerin görüşleri ile kanıtlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagati, Taha Hüseyin, Lebîd b. Rebî'a, Birlik, Uyum.

Unity in Rebi'a's Muallakat According to Taha Hussein and Opposing Views Directed at Him

Summary

With the increasing interest for the West in modern Arabic literature and the influence of the ideas advocated by the West, Arabian critics have researched some issues based on these views. While some Arabian critics defended the views of Western literature, some opposed these opinions and tried to explain them. One of the views that Western literature tries to impose on modern Arabic literature has been the opinion that the qasidas sung in antiquity did not provide unity and harmony, and that they consisted of different couplets and contained different subjects. In this research, the views of Hussein, one of the Arab poetry critics who advocated unity and harmony in the poetry of the ancient period, and the opinions of four opposing critics, including Mohamed Nuveyhi, Mohamed Zaki el-Ashmavi, and Mohamed Mostafa Bedouin, on this subject were emphasized.

Taha Hussein stated his views in his works via the Muallakat of Lebid b. Rebî'a by discussing his qasida step by step, and concluded that there was complete unity in the primeval period qasidas and argued that he could show this in many primeval period qasidas. Critics opposed to Taha Hussein argued that there is no unity and harmony in the qasidas sung in the primeval times as he said, and they tried to explain that there is unity according to their views, such as al-vaḥdetu'l-ḥayevîyye (living-organic unity), vaḥdetu's-sıra' min ecli'l-hayâti (unity to struggle for survival) and al-vaḥdetu'l-ma'nevîyye (spiritual unity). They reached these views by examining the Muallakat of Rebî'a, which Taha Hussein exemplified by saying that he had achieved complete harmony and unity. Therefore, in a singly considered qasida, some said there was harmony as well as those who argued that there was no harmony and unity.

Mohamed Nuveyhi has accepted the requisite that the poet should complete his qasida by considering only one reason and goal to achieve harmony in a qasida, as the most important criterion. Not seeing the criterion in the primeval period qasidas and Muallakat of Lebid b. Rebî'a, which Hussein brought forward as an example of providing harmony and unity, argued that there was no harmony and unity, and he opposed it.

Ashmavi said that in the qasidas of the primeval period, opposite feelings and ideas such as life and death, happiness and sadness, conflicted with each other, and therefore, there was a unity of struggle for survival in the qasidas. In this respect, he rejected Hussein's view that there was an organic unity in Lebid b. Rebî'a's Muallakat.

Mohamed Mostafa Bedouin, on the other hand, was influenced by scholars such as Coleridge, one of the Western literary critics, and he attributed the harmony and unity of a qasida to the fact that it should consist of related and complementary subjects, as in any living creature. Therefore, he accepted it as a criterion that a qasida should not deal with independent issues and not run into a contradiction. After his examinations, he objected to it by stating that there was no unity both in the qasidas of the primeval period and in Lebid b. Rebî'a's Muallakat, which was advocated by Taha Hussein, since he thought that it was not composed of elements that were intertwined and provided full harmony and unity.

By examining the differences of opinion about a subject, in this study, it was concluded that in the poems of the primeval period, there is not only a unity consisting of prosody and rhyme but a complete unity provided by the qasida itself, as advocated by Western literature and some Arabian poetry critics. In addition, it was claimed that it is not correct to make decisions by looking at the poems of the primeval period from the point of view of the modern period, as each period has some geographical and literary characteristics that it forms and is based on. However, it has been proved by the opinions of the critics addressed that it is possible to reach independent conclusions about a single subject by developing a different point of view.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Taha Hussein, Lebid b. Rebî'a, Unity, Harmony.

Giriş

Kadim dönem kasidelerinde genel olarak tek bir konudan ziyade muhtelif konular ele alınmış ancak bu konulardan biri ana konuyu teşkil ederken diğerleri bu konuya hazırlık veya bu konuyu destekleyici yan konular olmuştur. Bu bağlamda klasik dönem edebiyat eleştirmenleri şiirin ana konuyla ilişkili olarak üç aşı-

madan meydana geldiğini ifade etmişlerdir. Buna göre bir kasidenin atlâl tasviri olan birinci kısmında ayrılık acısı, geçmişte yaşanan hatıralar ve geçmişe özlem gibi konular işlenmeli, sevgiliden ve ona olan aşktan bahsedilmelidir. İkinci kısımda çölde yapılan uzun yolculuklarda görülen hayvanların, özellikle de devenin tasviri yer almalıdır. Kasidenin son kısmında ise şairin dilediği ana konuya geçilerek şiir sonlandırılmalıdır.¹ Nitekim klasik dönem şiir eleştirmenlerinin bazıları Cahiliye döneminde oluşturulan bu kaside yapısının esas olarak devam ettirilmesini, bazıları da şiirde yeniliklere açık olmaları gerektiğini savunmuşlardır.²

Bir edebî metin veya şiirde birlik, uyum veya bütünlüğün olup olmamasının tartışılması Antik Yunan'da Eflâton (ö. MÖ 347)³ ve Aristoteles'e (ö. MÖ 322)⁴ kadar dayansa da bu konu, modern dönemde "vaḥdetu'l-kaside, el-vaḥdetu'l-udviyye, el-vaḥdetu'l-mevdû'îyye gibi müstakil başlıklar altında incelenmeye başlanmıştır.⁵ Modern döneme kadar Arap şiir eleştirmenlerinin çoğu, bir kasidede birlik ve bütünlüğün sağlanması için kullanılan lafızların fasih olması, beyitte en iyi şekilde kullanılması ve anlatılmak istenen mana ile uyumlu olması; kasidenin bölümleri arasında sebep sonuç ilişkisi olması, vezin ve kafiye için herhangi bir eksiltme veya haşv yapılmaması gerektiğini söylemişler, bu şartlara ek olarak da bir beytin tam bir anlam taşıyarak bir önceki veya sonrakine anlam veya lafız bakımından bağlı olmaması anlamına gelen vaḥdetu'l-beyti de zikretmişlerdir.⁶ Modern dönem eleştirmenleri ise, genellikle kadim dönemdeki kasidelerde beyit ve bölümlerin, lafız ve mananın uyumlu olup olmadığını tartışmış ve bakış açılarına göre bir sonuca ulaşmışlardır. Bazı eleştirmenler kasidede birliği, tek bir konudan bahsedilmesine bağlamış,⁷ bazıları ise bunu şart koşmamış ve yalnızca konuların birbi-

¹ Carl Brockelmann, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, çev. Abdulhalîm Neccâr (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, ts.), 1/59-60; Nihad Mazlum Çetin, *Eski Arap Şiiri* (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1393/1973), 72; Hüseyin Elmalı, "Kaside", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 24/562.

² Yûsuf Huseyin Bekkâr, *Binâu'l-kaside fi'n-naḥdî'l-'arabiyyi'l-kadîm fi ḍav'i'n-naḥdî'l-hadîs* (Beyrut: Dâru'l-Endelus, 1402/1982), 28.

³ Eflâton, *Muḥavere Phaedrus ev 'ani'l-cemâl*, çev. Emîra Hilmî Maṭar (Kahire: Dâru Garîb, 1420/2000), 91 (264 5 13-16).

⁴ Aristoteles, *Poetika*, çev. İsmail Tunalı (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1413/1993), 22 (6 2 6-10).

⁵ Ömer ed-Desûkî, *Fî'l-edebî'l-hadîs* (Mısır: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1420/2000), 2/262.

⁶ Ebû Osmân 'Amr b. Bahr b. Maḥbûb el-Câhîz el-Kinânî, *el-Beyân ve't-tebyîn* (Beyrut: Mektebetu'l-Hilâl, 1422/2002), 1/50, 76, 114; Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *eş-Şi'r ve's-su'arâ*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1377/1958), 1/90, 207; Ebu'l-Hasen Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm Ṭabâtabâ el-Ḥasenî el-Alevî, *'yârû's-şî'r*, thk. Abbas Abdussâtir (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1405/2005), 129, 131; Ebu'l-Ferec Kudâme b. Ca'fer b. Kudâme b. Ziyâd el-Kâtib el-Bağdâdî, *Naḥdu's-şî'r*, thk. Muhammed Abdulmun'im Ḥafâcî (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), 153-167; İbn Raşîk Ebû Ali el-Ḥasen el-Ḳayravânî el-Ezdî, *el-'Umde fi meḥâsini's-şî'r ve âdâbih*, thk. Muhammed Muḥiddin 'Abdulhamîd (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1401/1981), 1/124, 232; Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Saîd el-Ḥafâcî, *Sirru'l-feşâḥa* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1982), 66, 72, 77; Ebû Bekr Abdulkâhir b. Abdîrrahmân b. Muhammed el-Curcânî, *Delâilu'l-i'câz*, thk. Mahmûd Muhammed Şakir (Kahire: Maṭba'atu'l-Medenî, 1412/1992), 1/466; Ebu'l-Hasen Henîfüddîn Ḥâzîm b. Muhammed b. Ḥasen b. Muhammed el-Ḳartâcenî, *Minḥâcu'l-buleğâ' ve sirâcu'l-udebâ'*, thk. Muhammed el-Ḥabîb İbnu'l-Ḥüce (Beyrut: Dâru'l-Ḡarbi'l-İslâmî, ts.), 300-301.

⁷ Abbas Mahmud 'Akkâd & İbrâhîm Abdulkadir el-Mâzinî, *ed-Divân fil'edeb ve'n-naḥd*, (Kahire: Muessesetu Hindâvî, 1438/2017), 122-123; Muhammed Mendür b. Abdilhamîd Mûsâ, *en-Naḥd ve'n-nuḳḳâdu'l-mu'âşîrûn* (Kahire: Nahḍatu Mışr, 1417/1997), 89; Muhammed Ğuneymî Hilâl, *en-Naḥdu'l-*

riyle uyumlu bir şekilde gelmesi gerektiğini belirtmiştir.⁸

Modern dönem eleştirmenlerinden Taha Hüseyin (ö. 1393/1973) de şiirde birlik ve bütünlük ile alakalı görüşlerini belirten isimlerden biridir. Taha Hüseyin, 1889 yılında Mısır'da doğmuş ve fakir bir ailede yetişmiştir. Dört yaşındayken bir göz hastalığına yakalanarak görme duyusunu kaybetmiştir. Kur'an'ı hafız etmiş ve Ezher'de öğrenim görürken hocalarla fikir ayrılığına düşmesi sonucunda 1910 yılında Mısır Üniversitesi'ne kaydolup burada birçok yabancı hocadan ders almıştır.⁹ 1914'te üniversite, tarihte uzmanlaşmasından dolayı onu Paris'e göndermiş fakat on ay geçtikten sonra malî sebeplerden ötürü geri gelmesini istemiştir.¹⁰ Bir sene sonra eşi Susanne Bresseau ile birlikte tekrar Paris'e dönerek Sorbonne Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne kayıt yaptırmıştır. Burada doktora tezini teslim etmiş ve 1919 yılının sonlarında Mısır'a dönmüştür.¹¹ Aynı senenin sonlarında Mısır'a döndükten sonra Mısır Üniversitesi'nde Eski Yunan ve Roma Tarihi Kürsüsü'ne kürsünün ilk profesörü olarak tayin edilmiştir. 1925 yılında da Arap Edebiyatı Bölümü başkanı olmaya hak kazanmıştır. 1930 senesinde Edebiyat Fakültesi'ne ilk Mısırlı dekan olarak tayin edilmiştir. Daha sonra İskenderiye Üniversitesi'nin ilk rektörü olmuş, 1950'de ise Eğitim bakanlığı görevine getirilmiştir. Bu önemli çalışmalarından sonra 1973'te Kahire'de hayatını kaybetmiştir.¹² Arkasında *Fi's-şî'ri'l-câhilî, Mustakbelu's-sekâfe fi Mısır, el-Eyyâm, Hadîsu'l-erbi'â' el-Fitnetu'l-Kubrâ Osman, el-Fitnetu'l-Kubrâ Ali ve benûh* gibi birçok eser bırakmıştır.¹³

Paris'te eğitim görmesi, Batılı hocalardan ders alması gibi etkenler onun birçok görüşünü etkilese de kasidede birlik konusundaki fikirlerini etkilememiştir. Nitekim Batı edebiyatı ve müsteşriklerin çoğuna göre kadim dönem kasidelerinde hiçbir şekilde uyum söz konusu değilken Taha Hüseyin, modern dönemde Lebîd b. Rebî'a'nın muallakası üzerinden ilk tatbikî incelemelerden birini yaparak bu kasidelerde birliğin, uyumun ve bütünlüğün olduğunu ispatlamaya çalışmıştır.¹⁴

Kendisinin bu incelemesi, daha sonradan diğer Arap eleştirmenler tarafından ele alınmış, bazı eleştirmenler modern Batı edebiyatından etkilenmiş ve Taha Hüseyin'in yanlış sonuca vardığını belirterek kendi savundukları şekilde Lebîd'in muallakasını tekrar ele almışlardır.¹⁵

→

edebî'l-ḥadîṣ (Kahire: Nahḍa Mısır, 1417/1997), 373.

8 Taha Hüseyin, *Ḥadîsu'l-erbi'â'* (Kahire: Muessesetu Hindâvî, 1435/2014), 47; Muhammed en-Nuveyhî, *eş-Şî'ri'l-câhilî menhec fi dirâsetihî ve taḳvîmihî* (ed-Dâru'l-Ḳavmiyye, Kahire, ts.), 2/435; Muhammed Mustafa Bedevî, *Dirâsât fi's-şî'ri ve'l-mesraḥ* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1380/1960), 6.

9 Hüseyin, *el-Eyyâm* (Kahire: Mektebetu'l-İskenderiyye, 1412/1992), 31.

10 Hüseyin, *el-Eyyâm*, 392.

11 Hüseyin, *el-Eyyâm*, 442; Şükran Fazlıoğlu, "Tâhâ Hüseyin", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 39/377-378.

12 Fazlıoğlu, "Tâhâ Hüseyin", 377.

13 Fazlıoğlu, "Tâhâ Hüseyin", 378.

14 Hüseyin, *Ḥadîsu'l-erbi'â'*, 41-48; Bessâm Kaṭṭûs, *Vaḥdetu'l-kaside fi'n-naḳdi'l-'Arabiyyi'l-ḥadîs* (Amman: Dâr ve Mektebetu'l-Kind, 1434/2014), 91.

15 Nuveyhî, *eş-Şî'ri'l-câhilî*, 2/439; Muhammed Zeki el-'Aşmâvî, *Ḳaḍâya'n-naḳdi'l-edebî beyne'l-ḳadîm ve'l-ḥadîs* (Beyrut: Dâru'n-Nahḍati'l-'Arabiyye, 1399/1979), 126; Bedevî, *Dirâsât fi's-şî'ri ve'l-mesraḥ*, 5.

1. Taha Hüseyin'e Göre Lebîd b. Rebî'a'nın Muallakasında Birlik ve Uyum

Taha Hüseyin, bir şiirin güzel bir yapıda olması için şairin, güçlü bir hayal ve yeteneğe sahip olması ve bunlarla da yetinmeyip ileri görüşlü olması gerektiğine dikkat çekmiştir. Bunlarla birlikte söylenen kasidenin, lafız ve üslubu sağlam olmasının, işitenlerin hoşuna gidecek bir ahengi yakalamasının, lafız ve manasının uyumlu bir şekilde yazılmasının ve son olarak da duygulara en iyi şekilde hitap etmesinin gerekli olduğunu belirtmiştir.¹⁶

Kadim dönem kasidelerinin kafiye ve veznin dışında birliği sağlamadıklarını, yalnızca şekil olarak birleştirilmiş, dağınık, birbirinden bağımsız ve aralarında uyum olmayan beyitlerden ibaret olduklarını öne süren kişileri eleştirmiş ve onların, kasidelerdeki manevi birliği reddetmelerinin altında şu iki sebebin yattığını söylemiştir:

1. Böyle düşünenler kadim Arap şiirini gerektiği gibi incelememiş ve taklidî bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. Ayrıca kasideleri bir bütün olarak değil parça parça ele almışlardır.

2. Şiirlerin günümüze kadar yazılı olarak değil sözlü olarak rivayet edildiklerini ve rivayetlerde hata olabileceğini göz ardı etmişlerdir.¹⁷

Taha Hüseyin'e göre Lebîd b. Rebî'a'nın muallakasında görüleceği üzere modern dönemde bazı eleştirmenlerin iddia ettiği gibi beyitlerin istenilen şekilde öne veya sona alınmasının kasideye hiçbir zarar vermeyeceği görüşü yanlıştır.¹⁸ Böyle bir şey yapıldığında kasidenin mükemmel yapısının bozulması ve anlamın tamamen değişmesi kaçınılmaz olup, şairin öngördüğü şekilde okunması gereklidir. Taha Hüseyin bu görüşlerini Lebîd'in muallakasında uygulamalı olarak göstermek için şu şekilde ele almıştır: (Kâmil)

1	عَفَتِ الدِّيَارُ مَحَلَّهَا فَمُقَامَهَا	بِوَيْئِ تَابَدَ عَوْثًا فَرِجَامَهَا
2	فَمَدَافِعُ الرِّيَّانِ عُرَى رَسَمَهَا	خَلَقًا كَمَا صَوَّنَ الْوَحْيَ سِلَامَهَا
3	دَمْنٌ تَجَرَّمَ بَعْدَ عَهْدِ أَنْيْسَهَا	حِجَجٌ خَلَوْنَ خَلَا لَهَا وَحَرَامَهَا

- 1 Gavl ve Ricâm dağlarının vahşete dönüştüğü Minâ'daki, kendisinde kalıcı veya geçici ikamet edilen diyârdan (sevgiliye ait) izler silindi.
- 2 Reyân Dağı'ndan akan suların bıraktığı ve taşın üzerine kazınmış kitabeler gibi olan izler değişmiştir.
- 3 Ehli ayrıldıktan sonra kalıntıların üzerinden helal ve haram aylarıyla birlikte çok seneler geçmiştir.

¹⁶ Hüseyin, *Hadîsu'l-erbi'â'*, 39.

¹⁷ Hüseyin, *Hadîsu'l-erbi'â'*, 40-41; Bekkâr, *Binâu'l-kaside fî'n-naqdi'l-'Arabi*, 319.

¹⁸ Hüseyin, *Hadîsu'l-erbi'â'*, 41.

Taha Hüseyin'e göre Lebîd, kendinden önceki şairleri taklit ederek bu isimleri zikretmemiş, Necd bölgesinde yaşadığından dolayı beyitte isimleri geçen yerleri anlatmış ve bu sebeple bu isimleri zikretmiştir. Beyitte geçen bu lafızlar, bu yerleri bilmeyen kişiler için yabancı olsa da şair o dönemde yaşayan kişiler için bilinen lafızları seçmiştir.¹⁹ Ona göre bu üç beyite bakıldığı zaman takdim veya tehirin mümkün olmadığı, beyitlerin yerleri değiştirildiğinde de şairin ortaya koymak istediği düzen ve birliğin bozulacağı aşikârdır.²⁰

فَوَقَفْتُ أَسْأَلَهَا وَكَيْفَ سُؤْلَنَا 10 صُمًّا حَوَالِدَ مَا بَيِّنُ كَلَامُهَا

عَرَيْتُ وَكَأَنَّهَا الْجَمِيعُ فَأَبْكُرُوا 11 مِنْهَا وَعُودِرَ نُؤْيَا وَتَسَامُهَا

- 10 *Durdum ve izlere (sevgiliden bir haberin olup olmadığını) sordum. Bir söz söyleyemeyen, sağır dağlara nasıl sorabiliriz ki! (Bu yurt bir zamanlar) Herkes burada yaşarken bomboş kaldı. Erkenden oradan ayrıldılar ve gerilerinde çadırlarının etrafında oyulmuş suyolunu ve zayıf otları bıraktılar.*

Şair, atlâldan sonra bu iki beyitle sevgilinin diyarını vasfetmeye geçmiş, kendisini ve dinleyicileri şiirin oluşturduğu atmosfere hazırlamayı amaçlamıştır. Buradaki mana tamamlandıktan sonra ise şair, bu beyitlere mana açısından son derece bağlı olan ve bu diyardan göç eden sevdikleriyle birlikte onlara duyduğu özlemi anlatan şu beyti söylemiştir.²¹

شَاقَتَكَ طُغْنُ الْحَيِّ حِينَ تَحْمَلُوا 12 فَتَكْتَسُوا قُطْنًا تَصْرُ خِيَامُهَا

- 12 *Mahallenin kadınlarının, gıcırdayan kervanın pamuktan yapılmış mahfelerine ceylanların yuvasına girdiği gibi binip hareket etmeleri, senin onlara olan özlemini alevlendirdi*

Şair, yurdun boşalma sebebini onların bu diyarda olmamasına bağlamıştır. Sevdiklerinin gidişini vasfederek duyduğu özlemi ve hüznü dinleyicilere hissettirmek istemiştir.²² Daha sonra ise bu hüznü ve ağlamayı uzatmanın gereksiz olduğunu düşünerek sevgiliden ümidini kestiğini şu şekilde vasfetmiştir:²³

بَلْ مَا تَذَكَّرُ مِنْ نَوَارٍ وَقَدْ نَأَتْ 16 وَتَقَطَّعَتْ أَسْبَابُهَا وَرَمَاهَا

مُرِّيَّةٌ حَلَّتْ بِمَيْدِ وَجَاوَرَتْ 17 أَهْلَ الْحِجَازِ فَأَيْنَ مِنْكَ مَرَامُهَا

¹⁹ Hüseyin, *Hadîsu'l-erbi'â*, 42.

²⁰ Hüseyin, *Hadîsu'l-erbi'â*, 42.

²¹ Hüseyin, *Hadîsu'l-erbi'â*, 42.

²² Hüseyin, *Hadîsu'l-erbi'â*, 42.

²³ Hüseyin, *Hadîsu'l-erbi'â*, 42.

16 *Bilakis uzaklara gittiği ve kendisiyle (iletişime geçmen için) herhangi bir sebep veya bağ kalmadığı halde Nevâr hakkında neler hatırlayabilirsin?*

17 *O (Nevâr), Murre'dendir. Feyd'de geçici olarak ikamet etmiş, (bazen de) Hicaz halkına komşu olmuştur. Sen nerede, onu arzulamak nerede!*

Şair, ümitsizliğini dile getirdikten sonra kendisinin bu hüzünden teselli bulması ve ümit etmemenin getireceği rahatlığı düşünmesi gerektiğini şu şekilde anlatmıştır:²⁴

فَاقْطَعْ لِبَانَتَهُ مَنْ تَعَرَّضَ وَصَلَهُ 20 وَلَسَّرَ وَاصِلٍ خُلَّةٍ صَرَامُهَا

وَاحِبُ الْمُجَامِلِ بِالْجَزِيلِ وَصَرْمُهُ 21 بَاقٍ إِذَا ظَلَعْتَ وَزَاعَ قِرَامُهَا

20 *Kavuşmanın imkânsız olduğu kişiden arzularını kes. Alakasını kesmiş sevgiliye ulaşan kimse daha da kötüdür.*

21 *Sana iyi davranana çok sevgi göster. Zayıflar ve sevgisinin temeli doğru yoldan saparsa onu terk etmek baki olur.*

Taha Hüseyin'e göre şair, kendisini sıkıntıya düşüren bu durumlara ve çektiği acılara sırtını dönerek çöle girişini vafsetmeye başlamıştır.²⁵

بَطْلِيحٍ أَسْفَارٍ تَرَكْنَ بَيْتَهُ 22 مِنْهَا فَأَحْتَقَّ صَلْبُهَا وَسَنَا مَهَا

22 *Belini ve hörgücünü zayıflatarak yolculukların kendisinde izler bırakıp yorgun düşürdüğü deveyle (gittim).*

Şair, bu beyitte çölde kendisiyle beraber olan devesini vafsetmiş ve onunla duygusal bir bağ kurmuştur. Taha Hüseyin'e göre kadim dönemde yaşayan şairleri modern dönemdeki şairlerden ayıran özelliklerden biri de vafsetme yeteneklerinin oldukça gelişmiş olmasıdır. Nitekim modern dönemde araba, tren, uçak gibi ulaşım araçlarını bu şekilde vafseten bir şair yoktur. Lebîd, güzel bir vasıf yapmak için devenin hızlı olmasını hafif bir buluta, güçlü olmasını da zebra benzetererek teşbih, mecaz, istiare gibi sanatları kullanmıştır.²⁶ Zebra'yı farklı benzetmeler kullanarak vafsetmeyi bitirdikten sonra inek ve kaybolan yavrusunu vafsetmiş, onu ararken de av köpekleriyle karşılaşmış ve onları anlatmıştır. Bu da şiirde mana açısından takdim veya tehir yapılamayacağını göstermiştir.²⁷ Daha sonra ise gelen şu beyitlerle devesini vafsetmeye tekrar dönmüştür:

فَيْتَلِّكَ إِذْ رَفَصَ اللَّوَامِيعُ بِالضُّحَى 53 وَاجْتَابَ أَرْدِيَةَ السَّرَابِ إِكَامُهَا

²⁴ Hüseyin, *Hadîsu'l-erbi'â*, 43.

²⁵ Hüseyin, *Hadîsu'l-erbi'â*, 43.

²⁶ Hüseyin, *Hadîsu'l-erbi'â*, 43.

²⁷ Hüseyin, *Hadîsu'l-erbi'â*, 45.

أَقْضِي اللَّبَانَةَ لَا أَقْرَطُ رِيْبَةً 54 أَوْ أَنْ يُلُومَ بِحَاجَةٍ لَوَائِمَهَا

53 *O deveyle, kuşluk vakti güneşin ışıkları dans ederken ve çölün tepeleri serap elbiselerini giyerken...*

54 *Zandan dolayı ihmal etmeden isteğimi karşılarım ancak kınayan kişiler isteğimi kınadığında terk ederim.*

Şair, çölde devesiyle öğle vakti yol almaya devam etmiş ve sıcaklığın artmasıyla da seraplar görmeye başlamıştır. Daha sonra sevgilisini unutmayı başaramayıp devesini ve çölü vafsetmeyi de uzatmamış ve kasidenin başında olduğu gibi sevgilisi Nevâr'ı hatırlayarak şu beyitlerle gazele başlamıştır:

أَوْ لَمْ تَكُنْ تَدْرِي نَوَازُ بِأَنِّي 55 وَصَّالٌ عَقْدٌ حَبَائِلٍ جَدَّامَهَا

55 *Nevâr, benim sevgi bağıını sürdürmeye de koparmaya da güç yetirebildiğimi acaba bilmiyor mu?*

56 *Hoşlanmadığım mekânları terk edip giderim. Fakat orada ölüm (savaş) nefislere gelirse (ölüm bana da gelinceye kadar) orada kalırım (kaçmam).*

Lebîd, sevgilisi Nevâr'a, bundan sonra kendisinden sonraki hayatında barış hâkimken kumar oynama sebebinin kazanmak değil, fakirlere vermek olduğunu, aç olanları doyurduğunu, yoksullara yardım ettiğini anlatmıştır. Daha sonra ise hayatında savaş hâkimken kavmine baskınları haber veren kişi olduğunu, gündüzleri atıyla kavminden önde giderek düşmanları ve tehlikeleri gözetlediğini, geceleyin ise yüksek bir yere çıkarak kavmini kolladığını ve bir tehlike olduğunda onlara hızla haber verdiğini zikretmiştir.²⁸

Taha Hüseyin, Lebîd'in muallakasındaki manevi birliği bu şekilde anlattıktan sonra karşı görüşte olan birinin düşüncelerine sahipmiş gibi yaparak kendisine sorular yönelttiği kitabında, kasidelerde karmaşık lafızların olduğu, anlamak için uzun okumalara yer verildiği, insanların bunları kolayca anlayamadığı iddialarına karşı "bu açıklamalarımın sonra hala bu kasidede kafiye ve vezin haricinde bir birlik ve uyumun olmadığını mı savunuyorsun?" sorusunu sormuş ve karşı görüş olarak ise şu cevabı vermiştir:²⁹

"Şunu söylemeliyim ki bu kasidede manevi bir birlik; şeklinde de bir ahenk, uyum vardır. Bu zafer seni kibirlendirmesin. Nitekim bu kasidede birliğin söz konusu olması diğer bütün kasidelerde de olacağı anlamına gelmez. Bu şairin bunu yapabileceğini diğer şairlerin de bunu yapabileceğini göstermez."³⁰

İfadelere bakıldığı zaman Taha Hüseyin'in, Lebîd'in muallakasındaki manevi

²⁸ Hüseyin, *Hadîsu'l-erbi'â'*, 46-47.

²⁹ Ahmed Ahmed Bedevî, *Ususu'n-naqdî'l-edebî* (Kahire: Nahdatu Mısır, 1416/1996), 321.

³⁰ Hüseyin, *Hadîsu'l-erbi'â'*, 48.

birliği, karşıt görüş sahiplerine kabul ettirdiği fakat Cahiliye dönemindeki tüm kasidelerde, bu birliğin olmadığını yalnızca birkaç kasidede olduğunu savunmaya devam ettikleri görülür.

2. Taha Hüseyin'in Görüşüne Karşı Çıkan Eleştirilenler

Taha Hüseyin'in *Lebîd b. Rebî'a'nın* muallakasını bu yönden incelemesi dikkat çekmiş olacak ki kendisinden sonra Muhammed en-Nuveyhî (ö. 1400/1980), Muhammed Zeki el-ʿAşmâvî (ö. 1426/2005) ve Muhammed Mustafa Bedevî (ö. 1433/2012) onun bu görüşlerini değerlendirmiş ve yine aynı muallaka üzerinden incelemelerde bulunarak Taha Hüseyin'e karşı çıkmışlardır.

2.1. Muhammed en-Nuveyhî

Nuveyhî, kadim dönem kasidelerinde birlik ve uyum olup olmadığı konusunu tartışmış ve Taha Hüseyin'in görüşleri üzerine *Lebîd'in* muallakası hakkında görüşlerini belirtmiştir.

Nuveyhî, *Lebîd'in* muallakasını Taha Hüseyin'in yaptığı gibi ayrıntılı olarak incelememiş, görüşlerini söylemekle yetinmiştir. Taha Hüseyin'in, *Lebîd'in* muallakasının eksiksiz ve mükemmel bir yapıya sahip olduğunu ayrıca ondaki herhangi bir beyitte kasidenin yapısını bozmadan, güzelliğine zarar vermeden ve onda bir eksikliğe sebep olmadan takdim veya tehir yapılamayacağını iddia ettiğini, bununla birlikte diğer tüm kadim Arap şiiirlerinin de bu şartları sağladığını söylediğini ifade etmiş ve onun bu fikirlerine karşı çıkmıştır.³¹

Nuveyhî'ye göre Taha Hüseyin'in kadim Arap şiiirine olan hayranlığı ve günümüzdeki okurlara bu şiiirleri sevdirmeye isteği, onun vahdetu'l-kasideyi yanlış anlamasına sebep olmuştur.³² Ayrıca Taha Hüseyin bu görüşlerini ispat etmek için muallakanın, terk edilmiş diyarın vafedildiği giriş kısmını örnek göstermiş ve buradaki beyitlerden yola çıkarak beyitlerin yerlerinin değiştirilemeyeceği kanısına varmıştır.³³

Nuveyhî muallakanın yalnızca ilk kısmında yer alan beyitler açısından Taha Hüseyin'in bu görüşlerinin doğru olduğunu kabul etmiş fakat uzun olduklarından dolayı kadim dönem şiiirlerinin çoğunda uzvî bir birliğin olmadığını öne sürmüştür.³⁴ Görüşlerini ispatlamak için de örnek olarak Hâdira'nın 'ayniyyesini ve 'Alkame'nin mîmiyyesini göstermiştir. Buna göre Hâdira'nın kasidesinde bir konudan diğerine ani geçişler yapılmış ve birbirine ters düşen duygular ele alınmıştır. Aynı şekilde 'Alkame de nesîb bölümünde sevgilisinden ayrıldığı için hüznün ve acılardan bahsederken bir diğer bölümde kendisini sevindiren, dinç ve sağlıklı olan devesini vafetmeye başlamıştır. Bu durum Nuveyhî'ye göre kasideyi dinleyenlerin aklını karıştırmakta ve şairin duygularının gerçekliğini sorgulamaya itmektedir.³⁵

³¹ Nuveyhî, *eş-Şi'ru'l-câhili*, 2/439.

³² Nuveyhî, *eş-Şi'ru'l-câhili*, 2/439.

³³ Nuveyhî, *eş-Şi'ru'l-câhili*, 2/439.

³⁴ Nuveyhî, *eş-Şi'ru'l-câhili*, 2/440.

³⁵ Nuveyhî, *eş-Şi'ru'l-câhili*, 2/440-441.

Buna göre Nuveyhî, kasidede birliğin olmasını şu iki sebebe bağlamıştır: ilk olarak şair kasidesini yazarken tek bir hedefi amaçlamalıdır. İkinci olarak ise şairi bu hedefe götürecek olan tek bir sebebin olması gerektiğini söylemiştir.³⁶ Buna bağlı olarak onun, kasidelerde konu veya duygu birliğini savunduğunu söylemek mümkündür.

Ayrıca Nuveyhî bu görüşlerine dayanarak kadim dönemde yazılan şiirlerde birliğin ve uyumun olmadığını savunmuştur. Nitekim ona göre kadim dönem şiirlerindeki dağınıklığın ardında iki sebep yatmaktadır. İlk olarak kasidedeki beyitlerin her biri kendi içerisinde lafız ve mana birliğini sağlasa da bir beyit diğer beyitlerle karşılaştırıldığında lafız ve mana açısından ihtilafın ortaya çıkmasıdır. İkinci sebep ise kadim dönem kasidelerinde ilk beyitten son beyte kadar yalnızca şekil birliği yani kafiye ve vezin birliği olmasıdır.³⁷

Bu bilgilere istinaden Nuveyhî'nin, kadim dönem kasidelerinde konu birliğinden ziyade vahdetu'l-hayeviyye olduğunu belirttiği görülür. Taha Hüseyin'in görüşünü reddetmek ve bu görüşlerinin doğruluğunu kanıtlamak için Zuheyr b. Ebî Sulmâ'nın kasidesini delil getirerek şu şekilde incelemiştir: (Vâfir)

عَمَّا مِنْ آلِ فَاطِمَةَ الْجَوَاءِ	1	فَيْمَنْ	فَالْقَوَادِمُ	فَالْحِسَاءُ
فَدُو هَاشٍ فَمَيْثُ عُرَيْتِنَاتِ	2	عَفَّتَهَا	الرِّيحُ	بَعْدَكَ وَالسَّاءُ
فَذِرْوَةٌ فَالْجِنَابُ كَأَنَّ حُنْسَ الـ	3	سُعَاجِ	الطَّائِرَاتِ	بِهَا الْمَلَاءُ
يَشْمَنْ بُرُوقَهُ وَيَرُشُ أَرْيَ الـ	4	سَجْنُوبِ	عَلَى	حَوَاجِبِهَا الْعَمَاءُ
تَحَمَّلَ أَهْلُهَا مِنْهَا فَبَانُوا	5	عَلَى	آثَارِ	مَنْ ذَهَبَ الْعَفَاءُ
كَأَنَّ أَوَائِدَ الثَّيْرَانِ فِيهَا	6	هَجَائِزُ	فِي	مَعَابِنِهَا الطَّلَاءُ

- 1 Fâtıma'nın ailesinin el-Civâ', Yumn, el-Kavâdim ve el-Hisâ' şehirlerinden izleri silindi.
- 2 Senden sonra rüzgâr ve gökyüzü, kuru bitkilerin olduğu diyardaki ve ağaçların olduğu suya çıkan geniş yoldaki izlerini yok etti.
- 3 Zirve ve el-Cinâb diyarları, ipek elbiseler gibi (beyaz) olan karnı aç dişi koyunların basık burnu gibidir.
- 4 Bulutlar, kaşlarının üzerine güney (yönünden gelen) yağmurlarını yağdırırken oradaki yıldırımlara bakarlar.

³⁶ Nuveyhî, eş-Şi'ru'l-câhili, 2/436-437.

³⁷ Nuveyhî, eş-Şi'ru'l-câhili, 2/441.

- 5 *Oranın halkı oradan göç etmiştir. Giden kişilerin kaybolan izlerinden gitmişlerdir.*
- 6 *Vahşi zebralar (beyaz ve siyahlığından dolayı), bacağına katran sürülmüş beyaz dişi develer gibidir.*

Nuveyhî kasidenin ilk iki beytinde şairin, sevgiliyle olan hüzünlü hatıralardan ve onun geride bıraktığı diyardan bahsettiğini,³⁸ üçüncü beytinde aniden dişi koyun vasfı yaptığını,³⁹ dördüncü beyitte tekrar terk edilmiş diyarı verimli ve bol yağmurlu olarak vafsettiğini,⁴⁰ beşinci beytinde sevgiliden bir iz kalmadığı konusunu tekrar açtığını, altıncı beytinde ise diyardaki vahşi hayvanları yeniden vafsettiğini söylemiştir.⁴¹ Bununla birlikte altıncı beytin beşinci beyitten önce gelmesinin daha iyi olacağını belirtmiştir. Ayrıca şairin genç ve güçlü olması, yaşama sevinciyle dolu olması ve duygularının hızlı bir şekilde değişmesi hasebiyle yazdığı kasidelerde hüzün ve sevinci birleştirdiğini söylemiştir. Kasidenin vafir bahrinde gelmesi de onun bu duygu değişimlerine uyum sağlamıştır.⁴² Şairin hayata olan sevgisi şiire hâkimken kadim dönem kasidelerinde gerek nesîb gerekse hiciv bölümünde yaygın olarak görülen hüzün ve kızgınlığı taklidi olarak dinleyicilere yansıtmaya çalışmış fakat bu duygulardan başarıyla sıyrılarak duygularında baskın olan sevinci ele almaya devam etmiştir.⁴³ Nuveyhî bu değerlendirmesini kasidenin son beytine kadar sürdürmüş, sonuç olarak da kasidede duygu ve konular arasında uyum ve birlik bulunmadığı ayrıca beyitler arası takdim ve tehir yapılabileceği için vahdetu'l-hayeviyye olduğunu savunmuştur.⁴⁴

Sonuç olarak Nuveyhî, şairin şiir yazarken içinde olduğu psikolojiye yoğunlaşmıştır. Bununla birlikte vezin ve kafiye birliğinin kasidede birlik ve uyumun olmasını engelleyen bir problem olduğunu belirtmesi görüşü ile Zühre'nin kasidesinde vahdetu'l-hayeviyye olduğunu söylemesi birbiriyle çelişmiştir. Bu da şekil birliğinin birlik ve uyum için sorun olmadığını göstermektedir. Nitekim kadim dönemde yazılmış birçok şiirde vezin ve kafiye birliğini sağlaması ondaki uyumu etkilememiş, aksine güçlendirmiştir. Vahdetu'l-hayeviyye ismini verdiği birlikten kastı ise tam olarak bilinmemiş, kapalı kalmış ve anlaşılammıştır.

2.2. Muhammed Zeki el-‘Aşmâvî

Taha Hüseyin'in kadim dönem kasidelerinde birlik ve uyumun olduğu iddiasına karşı çıkan kişilerden biri de ‘Aşmâvî olmuştur. ‘Aşmâvî, Taha Hüseyin'in görüşlerini kısaca belirttikten sonra şöyle demiştir:

“Taha Hüseyin kadim Arap kasidesinde birliğin olduğuna son derece inanıyor ve bunu sonuna kadar savunuyordu. Birliğin olduğunu kanıtlamak için de Lebîd'in muallakasını örnek olarak getirdi. Taha Hüseyin'in, kadim Arap şiirinde birliğin ol-

³⁸ Nuveyhî, *eş-Şi'ru'l-câhili*, 2/460-461.

³⁹ Nuveyhî, *eş-Şi'ru'l-câhili*, 2/461-462.

⁴⁰ Nuveyhî, *eş-Şi'ru'l-câhili*, 2/462-463.

⁴¹ Nuveyhî, *eş-Şi'ru'l-câhili*, 2/464-465.

⁴² Kaţţûs, *Vahdetu'l-kaside fi'n-naqdi'l-'Arabiyyi'l-ħadîs*, 103.

⁴³ Kaţţûs, *Vahdetu'l-kaside fi'n-naqdi'l-'Arabiyyi'l-ħadîs*, 103.

⁴⁴ Nuveyhî, *eş-Şi'ru'l-câhili*, 2/466.

duğunu söyleyerek buna dayandırdığı sebeplere saygı duyuyor ve kadim kasidelerin rivayet edilirken birçok karışıklığa uğrayıp kasidenin yapısının ve şeklinin etkilendiği gerçeğini de kabul ediyoruz. Lebîd'in muallakasında diğer birçok şairin yapmadığı kasidelerin bölümleri arasındaki uyumu sağlamasını ve konuları birbirine en iyi şekilde bağlamasını da anlıyoruz. Fakat bütün bunlara inancımızla birlikte Taha Hüseyin'in gittiği yoldan gidemeyiz. Çünkü kadim kasidelerde onun söylediği gibi bir birlikten ziyade bizim keşfettiğimiz gibi bir birlik vardır.”⁴⁵

‘Aşmâvî’ye göre kadim dönem kasidelerinde Taha Hüseyin’in zikrettiği gibi bir birlik yoktur. Bunun olmamasının sebeplerinden birini de kadim dönemdeki sosyal, siyasi, coğrafi, fikrî ve iktisadi hayatın kasidelere etkisi olduğuna bağlamıştır.⁴⁶ Nitekim şairlerin yaşadıkları ortamda havanın sıcak olması, çöl ikliminden dolayı ziraatçılığın az olması, göçebe bir hayat yaşamaları, hicret ederken deveyi kullanmaları onların kasidelerini etkilemiş ve buna bağlı olarak da hayatlarındaki karmaşa şiirlerine yansımıştır.⁴⁷ Bu açıdan kasidelere bakıldığında onlarda, hayatta kalabilme adına mücadele etme birliği (وَحْدَةُ الصَّرَاعِ مِنْ أَجْلِ الْحَيَاةِ) adını verdiği bir birliğin olduğu kanısına varmıştır.⁴⁸ Bundan dolayı da Taha Hüseyin’in kasidelerde uzvî ve tam bir birliğin olduğu görüşünü reddetmiş; bu birliğin, İslam’dan önceki hayatta var olan ölümle yaşam arasındaki mücadele birliği olduğunu savunmuş ve o dönemde kaleme alınan birçok kasidede bu birliğin bulunduğunu söylemiştir.⁴⁹

‘Aşmâvî bu görüşünün Lebîd’in muallakasında şu şekilde olduğunu söylemiştir:

“Lebîd b. Rebî'a muallakasına her zaman olduğu gibi sevgilisinin ve ailesinin terk ettiği diyarı ve arkalarında bıraktıkları izleri vafederek başlamıştır. Bu gazel veya mukaddime talaliyye dediğimiz bölümü iki kısma ayırabiliriz: İlki şairin, bu diyara dramatik açıdan bakması, diyarın harap oluşu, vahşeti ve özlemi anlatmasıdır. Ayrıca orada yaşarlarken canlılığın ve hareketliliğin olduğunu fakat zamanın, bunları almasıyla hayatın ölüme dönüştüğünü zikretmesidir. İkinci olarak ise tabiatın kurallı gereği yağmurların yağmasıyla yeni bir hayatın başlangıcını, burada güçlü vahşi hayvanların yaşam sürmesini ve yeryüzünün ağaçlar ve otlarla yeşilliklere bürünmesini anlattığı kısımdır.”⁵⁰

‘Aşmâvî, Lebîd’in muallakasında atlâl bölümünü ikiye ayırmış ve dramatik olayların vafedildiği birinci kısmı ilk üç beytin oluşturduğunu söylemiştir. Üçüncü beyitte şair, bu terk edilmiş diyarın üzerinden geçen zamanı tasvir ederek uzun zaman geçtiğini zikretmiş ve daha sonraki beyitlerde bu geçen zamanın etkisi ile doğanın gücü gereği her yerin yeşilliklerle örtülmesi ve yağmurların yağmasıyla ölümün nasıl hayata dönüştüğünü vafetmiştir:

⁴⁵ ‘Aşmâvî, *Kaḏâya'n-naḳdi'l-edeбі*, 124.

⁴⁶ ‘Aşmâvî, *Kaḏâya'n-naḳdi'l-edeбі*, 126.

⁴⁷ ‘Aşmâvî, *Kaḏâya'n-naḳdi'l-edeбі*, 129; ‘Aşmâvî, *Dirâsât fi'n-naḳdi'l-edeбі'l-mu'âşır* (Kahire: Dâru'ş-Şurûk, 1414/1994), 297-298.

⁴⁸ ‘Aşmâvî, *Kaḏâya'n-naḳdi'l-edeбі*, 145.

⁴⁹ ‘Aşmâvî, *Kaḏâya'n-naḳdi'l-edeбі*, 145.

⁵⁰ ‘Aşmâvî, *Kaḏâya'n-naḳdi'l-edeбі*, 146.

رَزِقَتْ مَرَابِيعَ النُّجُومِ وَصَابَهَا 4	وَدُقَ الرِّوَاعِدِ جَوْدَهَا فَرِهَامُهَا
مِنْ كُلِّ سَارِيَةٍ وَغَادٍ مُدَجِّنٍ 5	وَعَشِيَّةٍ مُتَجَاوِبٍ إِرْزَامُهَا
فَعَلَا فُرُوعُ الْأَيْهَتَانِ وَأَطْفَلَتْ 6	بِالْجَهْلَتَيْنِ ظِبَائُهَا وَنَعَامُهَا

4 Bu diyar, ilkbaharın şimşekli yağmurlarından nasibini aldı. Oraya bolca sağanak ve çiseleyen yağmurlar yağdı.

5 Geceleyin seyreden, gökyüzünün ufuklarını karartan ve gök gürültüsünün yankılandığı bulutlardan...

6 Uzun otların dalları yükseldi. Vadinin iki tarafında ceylanlar yavruladı ve deve kuşları yumurtladı.

‘Aşmâvî’ye göre Lebîd, daha sonra oluşan sellerin, kalıntıları görünür hale getirmesinden ve bu kalıntılara sevgiliden bir haberin olup olmamasını sormasından bahsederek tekrar dramatik olayları anlatmaya başlamıştır:⁵¹

وَجَلَا السُّيُولُ عَنِ الطُّلُولِ كَأَنَّهَا 8	زُبُرٌ تُجِدُّ مُتَوَّهَا أَقْلَامُهَا
أَوْ رَجَعُ وَاثِمَةَ أُسْفَ نُؤُورُهَا 9	كَفَفَا نَعْرَصَ فَوْقَهِنَّ وَشَامُهَا
فَوَقَفْتُ أَسْأَلُهَا وَكَيْفَ سُؤْلُنَا 10	صَمًّا خَوَالِدَ مَا يُبِينُ كَلَامُهَا

8 Seller kalıntıları, kalemlerin (silinmiş) metnini yenilediği kitaplar gibi ortaya çıkardı.

9 Ya da o kadın dövmececinin daire şeklinde çiviti serpererek yaptığı yeni dövmeye benzer.

10 Durdum ve izlere (sevgiliden bir haberin olup olmadığını) sordum. Bir söz söyleyemeyen, sağır dağlara nasıl sorabiliriz ki?

‘Aşmâvî Lebîd’in muallakasını bu şekilde sonuna dek incelemiş ve şu sonuca varmıştır:

“Şair, kasidenin bölüm sayısının fazla olmasına ve atlaldan deve vasfına, deveden kendini ve kabileyi övgüye geçmesine rağmen dönemin duygularını yansıtmayı başarmıştır. Bununla birlikte bu kasidede genel olarak asrın ruhunu dile getirmesinden dolayı bir birlik vardır. Fakat bu birlik Cahiliye Arapları ve hayat arasındaki çatışma birliğidir. Bahsedilen bu birlik ve uyum İmriü'l-Kays, Tarafe, Züheyr, Nâbiğa, Amr b. Kulsûm, Hâris b. Hillize ve diğer başka şairlerin şiirlerinde de gerçekleşmiştir. Lebîd’in kasidelerinin tümünde bu anlamdaki bir birliğin olması aynı zamanda uzvî birliğin olduğu anlamına gelmez. Dolayısıyla Lebîd’in modern anlamda uzvî birliği tüm kasidelerinde gerçekleştirebildiği söylenemez. Fakat şu bir

⁵¹ ‘Aşmâvî, Kağâya’n-nağdi’l-edebî, 149.

gerçektir ki muallakasının uzun olması ve bir türden başka bir türe çokça atlamasına rağmen (bizim anladığımız gibi bir) uzvî birliği muallakasında yakalayabildiği söylenebilir.”⁵²

Sonuç olarak ‘Aşmâvî, Taha Hüseyin’in kadim dönem Arap şiirlerinin çoğunda uzvî birliğin olduğu görüşüne karşı çıkmış ve ölüm ile yaşam arasında yaşanan çatışma birliğinin olduğunu savunmuştur. Lebîd’in muallakasında da bu gibi bir birliğin olduğunu söyleyerek Taha Hüseyin’in görüşlerini reddetmiştir. ‘Aşmâvî’nin kadim dönem kasidelerine bakarak yansıtmaya çalıştığı felsefe, ölüm-yaşam, mutluluk-hüzün gibi şairin hayata bakış açısını açıklayan karşıt duyguların birleşmesiyle bir birlik oluştuğudur. Nitekim ona göre bu karşıt duyguların bir araya gelmesi garip bir şey değildir. Çünkü birlik, aynı duyguların bir araya gelmesiyle oluştuğu gibi karşıt duyguların birleşmesiyle de oluşur. Bu görüşlere bakıldığında ‘Aşmâvî’nin dile getirdiği birlik ile Taha Hüseyin’in savunduğu birlik arasında büyük bir fark olmadığı görülmektedir.

2.3. Muhammed Mustafa Bedevî

Bedevî, Taha Hüseyin’in Lebîd’in kasidesindeki manevî birlik düşüncesini tartışmış ve diğer eleştirmenler gibi bu kasidede böyle bir birliğin olduğundan bahsedilemeyeceği kanısına varmıştır. Nitekim Lebîd, kasidede konu çerçevesinden fazlaca uzaklaşmış ve onun çoğu kez bir konudan başka bir konuya atladığı olmuştur.⁵³

Lebîd’in kasidesinde manevi birliğin (el-vaḥdetu’l-ma’neviyye) olmadığını savunan Bedevî, kasideyi inceledikten sonra tüm bölümlerinin birbiriyle uyumlu olup aralarında çelişkiye düşülmemesinden dolayı mantıki bir birliğin söz konusu olduğunu belirtmiştir. Fakat bu mantıki birliğin, genel olarak mantığın esas alındığı her şeyde bulunması hasebiyle şiirlerin değerini belirlemede bir ölçüt olarak kabul edilemeyeceğini şöyle açıklamıştır:⁵⁴

“Mantıkî mana, kasidenin bütün manası içerisinde küçük bir bölümü oluşturur. Aynı şekilde mantık birliği, üstün manaya sahip bir şiirde var olması gereken birliğin yalnızca küçük bir bölümüdür. Şair de mantığın erişemediği duygusal düşünceleri anlattığından dolayı bazen bu mantık birliğini göz ardı edebilmektedir.”⁵⁵

Bedevî, Taha Hüseyin’in “kasidedeki yapının sağlamlığı” ifadesinin, şiirde olması gereken tam bir birliği yeterince açıklayamadığını söylemiş ve bu birliğin, felsefi veya ilmî araştırmalarda olduğu gibi yalnızca yapısal olarak değil, canlı uzvî bir birlik olması gerektiğini vurgulamıştır. Nitekim ona göre mükemmel bir kaside, donuk bir yapıya sahip olmayıp canlı bir varlık mesabesindedir.⁵⁶ Bu görüşüyle Bedevî, Taha Hüseyin’in kasidedeki yapının sağlamlığı hakkındaki görüşlerini bu şekilde kabul etmemiş ve bu görüşün yerine canlı varlıkta bulunan uzvî birliği sa-

⁵² ‘Aşmâvî, *Kaḍâya’n-naḳdi’l-edebî*, 190-192; ‘Aşmâvî, *Dirâsât fi’n-naḳdi’l-edebî’l-mu’aşır*, 295-296.

⁵³ Bedevî, *Dirâsât fi’ş-şî’ri ve’l-mesrah*, 5-6.

⁵⁴ Kaḥḥûs, *Vaḥdetu’l-kaside fi’n-naḳdi’l-‘Arabiyyi’l-ḥadîs*, 96.

⁵⁵ Bedevî, *Dirâsât fi’ş-şî’ri ve’l-mesrah*, 6.

⁵⁶ Bedevî, *Dirâsât fi’ş-şî’ri ve’l-mesrah*, 6.

vunmuştur.⁵⁷

Bedevî'ye göre ayrıca bir kasidede unsurlar; kök, gövde, dallar ve yaprakların birleşip bir bütünü oluşturduğu gibi tek bir vazifeyi yerine getirmek amacıyla birleşmelidir. Buna dayanarak Lebîd'in kasidesinde, Taha Hüseyin'in tam bir birlik ve uyumun olduğunu iddia etmesinin aksine uzvî bir birliğin olmadığını öne sürmüştür. Böylelikle Lebîd'in kasidesi de dâhil olmak üzere diğer çoğu kadim dönem kasidesinde ve hatta kadim dönemden sonra yazılan kasidelerde birlik konusunda kusurun olduğunu zikretmiştir.⁵⁸ Bunun sebebini de Lebîd'in kasidesinin, birbiriy-le uyumlu olmayan birçok farklı konunun birleşmesiyle meydana gelmesine bağlamış ve bu kasidedeki tek birliğin, tek bir şair tarafından yazılması olduğunu söylemiştir.⁵⁹ Dolayısıyla ona göre birliği sağlayan kasideler yalnızca modern dönemin son evrelerinde görülmüş olmasına rağmen bu kasidelerin sayıları oldukça azdır.⁶⁰

Bedevî, bu görüşlerini yalnızca Lebîd'in muallakası üzerinden savunmakla yetinmemiş, İmriu'l-Kays'ın muallakasını da incelemiştir. Bunun sonucunda ise aynı şekilde İmriu'l-Kays'ın muallakasında da herhangi bir birliğin olmadığı görüşüne ulaşmıştır.⁶¹ Çünkü kadim dönem şiirlerinde, lafızların ardında anlatılmak istenen ve herkesin anlayamadığı düşünceler olmayıp herkesin aynı şekilde anladığı düşüncelere açık bir şekilde yer verilmiştir.⁶² Bu da Coleridge'ın (ö. 1250/1834) vehm ve hayal ayrımından etkilendiğini göstermiştir.

Sonuç olarak Bedevî'nin Batı'da yetişmesi ve şiirde donuk bir yapıdan ziyade canlı varlıkta olduğu gibi uzvî bir birlik ve gerçek hayalin olması gerektiğini savunan Coleridge'ın görüşlerinden etkilenmesi, onun bu şekilde düşünmesine sebep olmuştur. Buna bağlı olarak da kadim dönem Arap kasidelerinin çoğunda, savunduğu uzvî birlik ve uyumun olmadığını bir gerçek olduğu sonucunu çıkarmıştır.

Sonuç

Batı'dan etkilenen çoğu eleştirmenler, kadim dönem kasidelerinin birbirinden bağımsız konuları içerdiği ve uyumsuz olduğundan dolayı bölümleri veya beyitleri arasında takdim-tehir yapılabildiği görüşüne sahipken farklı görüşlerinde Batı'nın yansımalarının görüldüğü Taha Hüseyin, bu konuda Batı'ya ve Batı'dan etkilenen Arap eleştirmenlere karşı çıkarak kadim dönem kasidelerinde birlik ve uyumun olduğunu sonuna kadar savunmuştur.

Taha Hüseyin, kasidede birlik konusunda Lebîd'in muallakası üzerinde incelemede bulunarak bir kapı açmış ve kendisinden sonraki eleştirmenleri bu gibi incelemelere yöneltmiştir. Fakat bu konuda kendisiyle aynı görüşte olan eleştirmenlerin yanı sıra kendisine karşı çıkan eleştirmenler de olmuştur. Nitekim bir kasidede birliğin olup olmadığı görüşü eleştirmenlerin o kasideye hangi açıdan

⁵⁷ Kaţţûs, *Vaĥdetu'l-kaside fi'n-naĥdi'l-'Arabiyyi'l-ĥadis*, 97.

⁵⁸ Bedevî, *Dirâsât fi's-şî'ri ve'l-mesrah*, 6.

⁵⁹ Kaţţûs, *Vaĥdetu'l-kaside fi'n-naĥdi'l-'Arabiyyi'l-ĥadis*, 97.

⁶⁰ Osman Muvâfi, *Dirâsât fi'n-naĥdi'l-'arabî* (İskenderiyye: Dâru'l-Ma'rifeti'l-Cami'iyye, 2000), 120.

⁶¹ Bedevî, *Dirâsât fi's-şî'ri ve'l-mesrah*, 11-12.

⁶² Bedevî, *Dirâsât fi's-şî'ri ve'l-mesrah*, 11-12.

baktığına göre değişiklik arz etmektedir. Nuveyhî, 'Aşmâvî ve Bedevî onun görüşlerine karşı çıkanlar arasında yer almıştır.

Nuveyhî'nin Lebîd'in kasidesini derinlemesine incelemeyip yüzeysel olarak ele aldıktan sonra Taha Hüseyin'in kasidede birlik ve uyumun olduğu görüşünü reddetmesi, Taha Hüseyin'in zikrettiği kadim Arap şiirlerindeki birliği kabul etmeme sebeplerinin doğruluğunu kanıtlar niteliktedir. Nitekim Nuveyhî, göre çoğu kadim dönem kasidelerinde Taha Hüseyin'in zikrettiği gibi uzvî birliğin olmayıp vahdetu'l-hayeviyye olduğu görüşüne varmıştır. Bu vahdetu'l-hayeviyye ise kasidenin tek bir sebebe ve hedefe bağlı kalınarak yazılmasıyla ortaya çıkmaktadır.

'Aşmâvî de Taha Hüseyin'in çoğu kadim dönem kasidelerinde tam bir birliğin olduğu görüşüne katılmadığını zikretmiş ve bununla birlikte Lebîd'in muallakasını bu açıdan incelediğinde onda, hayat için çatışma birliği adını verdiği bir uyumun olduğu kanısına varmıştır. Bu birlik ise kasidede hayat-ölüm, mutluluk-hüzün gibi iki karşıt duyguya dayanmaktadır. Dolayısıyla şair kasidedeki birliği zıt duygularla oluşturmuştur. Bu açıdan bakıldığı zaman 'Aşmâvî'nin Taha Hüseyin'den farklı bir bakış açısı geliştirerek konuya yaklaştığı görüle de o, kadim dönem kasidelerini duygu açısından ele alarak kendi anladığı şekilde bir birliğin olduğunu söylemiştir.

Son olarak Bedevî ise Coleridge gibi batılı eleştirmenlerin görüşlerinin gölgesinde kalarak Lebîd'in muallakasında ve çoğu kadim dönem kasidelerinde canlı varlıktaki gibi bir uzvî birliğin olduğunu reddedenlerden olmuştur. Ona göre kasidede birliğin olması için bütün unsurlarının birbirine, canlı bir varlıkta görülen uyumda olduğu gibi bağlanması gerekir.

Eleştirmenler, kadim dönem kasidelerinde birlik olup olmadığı fikrini aşılardan Batı'dan etkilenecek bu konuya yönelmiş ve incelemelerde bulunmuşlardır. Taha Hüseyin, kadim dönem kasidelerinde Lebîd'in muallakasını inceleyerek birlik olduğunu savunmuş ve onun bu görüşüne karşı çıkan eleştirmenler ise Batı düşüncesini kadim dönem Arap şiirinde uygulamaya çalışmışlardır. Bu iki kültür arasındaki zaman, dil ve çevre gibi etkenlerin farklılığını ise göz ardı etmişlerdir. Nitekim her iki kültürün de kendilerine has kriterlerinin olması ve kasidelerin buna göre uyum sağlamaları söz konusudur. Dolayısıyla bir kültürdeki kasideyi diğer kültürün kriterlerine göre incelemek yanlıştır.

Aynı şekilde onların savunduğu gibi vezin ve kafiye birliği, kasidede bir ayıp olarak görülemez ve kasidenin yapı ve şekline zarar vermez. Çünkü Arap kasideleri vezin ve kafiye dolayısıyla ahenk ve ritmi sağlamaktadır. Buna dayanarak kasidelerin vezin ve kafiyeden ayrılması düşünülemez.

Sonuç olarak eleştirmenlerin, kadim dönem kasidelerine yalnızca tek bir açıdan bakmaları onları, birlik ve uyum olmadığı kanaatine yöneltmiştir. Buna bağlı olarak kasidelerin unsurlarını birbirinden ayrı düşünmenin yanlış olduğu ortaya çıkmıştır.

Author Contributions / Yazarların Katkısı: This article is a work with two authors. The contribution of the aforementioned authors to the preparation of the article is equal. / Bu makale, iki yazarlı bir eserdir. Makalenin hazırlanmasına söz

konusu yazarların katkısı eşittir.

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- ‘Akkâd, Abbâs Mahmûd & Mâzinî, Abdulkadir. *ed-Divân fi’l-edeb ve’n-nağd*. Kahire: Muessesetu Hindâvî, 1438/2017.
- Aristoteles. *Poetika*. çev. İsmail Tunalı. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1413/1993.
- ‘Aşmâvî, Muhammed Zeki. *Dirâsât fi’n-nağdi’l-edebi’l-mu’aşır*. Kahire: Dâru’ş-Şurûk, 1414/1994.
- ‘Aşmâvî, Muhammed Zeki. *Qadâya’n-nağdi’l-edebî beyne’l-kadîm ve’l-hadîs*. Beyrut: Dâru’n-Nahdati’l-‘Arabiyye, 1399/1979.
- Bedevî, Ahmed Ahmed. *Ususu’n-nağdi’l-edebî*. Kahire: Nahdatu Mısır, 1416/1996.
- Bedevî, Muhammed Mustafa. *Dirâsât fi’ş-şî’ri ve’l-mesrah*. Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1380/1960.
- Bekkâr, Yûsuf Huseyin. *Binâu’l-kasîde fi’n-nağdi’l-‘Arabiyyi’l-kadîm fi dav’i’n-nağdi’l-hadîs*. Beyrut: Dâru’l-Endelus, 1402/1982.
- Brockelmann, Carl. *Târîhu’l-Edebi’l-‘Arabî*. çev. Abdulhalîm Neccâr. Kahire: Dâru’l-Me’ârif, 5. Basım, ts.
- Câhîz, Ebû Osmân ‘Amr b. Baḥr b. Maḥbûb el-Kinânî. *el-Beyân ve’t-tebyîn*. 3 Cilt. Beyrut: Mektebetu’l-Hilâl, 1422/2002.
- Curcânî, Ebû Bekr Abdulkahîr b. Abdîrahmân b. Muhammed. *Delâilu’l-icâz*. thk. Mahmûd Muhammed Şakir Ebû Fehr. 3 Cilt. Kahire: Maḥba’atu’l-Medenî, 1412/1992.
- Çetin, Nihad Mazlum. *Eski Arap Şiiri*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1393/1973.
- Desûkî, Ömer. *Fi’l-edebî’l-hadîs*. Mısır: Dâru’l-Fikri’l-‘Arabî, 1420/2000.
- Eflâtun. *Muḥavere Phaerdrus ev ‘ani’l-cemâl*. çev. Emîra Ḥilmî Maḥar. Kahire: Dâru Ğarîb, 1420/2000.
- Elmalî, Hüseyin. “Kasîde”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/562-564. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Fazlıoğlu, Şükran. “Tâhâ Hüseyin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/377-379. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Ḥafâcî, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Saîd. *Sırru’l-feşâḥa*. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1982.
- Hilâl, Muhammed Güneymî. *en-Nağdu’l-edebî’l-hadîs*. Kahire: Nahḍa Mısır, 1417/1997.
- Hüseyin, Tâhâ. *el-Eyyâm*. Kahire: Mektebetu’l-İskenderiyye, 1412/1992.
- Hüseyin, Tâhâ. *Ḥadîsu’l-erbi’â*. Kahire: Muessesetu Hindâvî, 1435/2014.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim ed-Dîneverî. *eş-Şîr ve’ş-su’arâ*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. 2 Cilt. Kahire: Dâru’l-Me’ârif, 1377/1958.
- İbn Ṭabâtabâ, Ebu’l-Hasen Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm el-Ḥasenî el-Alevî. *İyâru’ş-şî’r*. thk. Abbas Abdussâtir. Beyrut: Daru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 2. Basım, 1405/2005.
- Ḳartâcennî, Ebu’l-Hasen Henîuddîn Ḥâzîm b. Muhammed b. Ḥasen b. Muhammed. *Minḥâcu’l-buleğâ’ ve sirâcu’l-udebâ*. thk. Muhammed el-Ḥabîb İbnü’l-Ḥüce. Beyrut: Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, ts.
- Ḳattûs, Bessâm. *Vaḥdetu’l-kasîde fi’n-nağdi’l-‘Arabiyyi’l-hadîs*. Amman: Dâr ve Mektebetu’l-Kind, 1434/2014.
- Ḳayravânî, İbn Raşîk Ebû Ali el-Ḥasen el-Ezdî. *el-‘Umde fi meḥâsini’ş-şî’r ve âdâbih*. thk. Muhammed Muḥiddin ‘Abdulḥamîd. Beyrut: Dâru’l-Cîl, 5. Basım, 1401/1981.
- Ḳudâme b. Ca’fer, Ebu’l-Ferec b. Ḳudâme b. Ziyâd el-Kâtîb el-Bağdâdî. *Nağdu’ş-şî’r*. thk. Muhammed Abdu’l-Mun’im Ḥafâcî. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, ts.

- Mendûr, Muhammed b. Abdilhamîd Mûsâ. *en-Nağdu'l-menhecî 'inde'l-'Arab*. Kahire: Dâru'n-Nağda, 1416/1996.
- Muvâfî, Osman. *Dirâsât fi'n-nağdi'l-'arabî*. İskenderiyye: Dâru'l-Ma'rifeti'l-Cami'iyye, 2000.
- Nuveyhî, Muhammed. *eş-Şi'ri'l-Câhilî menhec fî dirâsetihî ve taqvîmihî*. ed-Dâru'l- Kāvmiyye, Kahire, ts.